

CAMMU-KƏŞMİR TARİXİ HİND MƏNBƏLƏRİNDƏ

Afaq Nərimanova,
AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun kiçik elmi işçisi
E-mail: afaq.nerimanova@mail.ru

Hind xalqının etimoloji qaynaqlarına görə, “Kəşmir” sözünün mənəsi “qurudulmuş torpaq” (sanskrit dilində ka-su, şimera – qurutmaq) deməkdir. Kəşmirin xronoloji tarixi “Racatarangini”də əks olunmuşdur. “Racatarangini” Kəlhane tərəfindən XII əsrin ortalarında (1147–1149) yazılıb. Kitabda deyilir ki, Kəşmir vadisi əvvəllər göl olmuşdur. Hind mifologiyasına görə, göl böyük rişi və ya müdrik Kaşyapa Mariçinin oğlu tərəfindən Baramulla (varaha-mula) təpələrindəki dərənin qarşısını kəsməklə qurudulmuşdur (1, 9). Kəşmir vadisi qurudulduqdan sonra Kaşyapa brahmanlardan orada məskən salmağı xahiş edir. Biz bu hekayəni bu ölkənin və onun coğrafi mövqeyinin mövcudluğunu sübut edən real mənbə, əsas hesab edə bilərik. Mifoloji tarixi ənənələrə görə, Kaşyapa adlı gölün qurudulmasından sonra vadidə toplumun yaşayış məskəni olaraq əsas şəhər Kaşyapa-pura adlandırılmışdır. Digər ehtimala görə, Kəşmir Kaşyapa-mirin (Kəş-yapmir, Kaşyapmer) qısaltılmış formasıdır, “Kaşyapanın dənizi”, “Kaşyapanın dağı” mənasını verir. Tarixçi Hekataes bu ölkəni Kaspapiros, Herodot Kaspatrios adlandırır. Kəşmirin Ptolemeyin əsərində göstərilən Kaspeiria ölkəsinin olduğu əsaslarla təsdiqlənir (4, 22). *Cashmere* Kəşmirin arxaik orfoqrafik yazı formasıdır. “Kəşmir” sözü bəzi ölkələrdə bu cür tələffüz olunur.

“Mahabharata”ya görə, Kambocalar Kəşmiri epik dövrdə respublika idarəetmə forması ilə paytaxt şəhər Kama-Rajapuram-gatya-Kambojah-nir-jitasta, qısaca olaraq Rajapuradan idarə edirdilər. Hazırda Racauri kimi tanınır. Sonralar Pəncalar öz hakimiyyətlərini qurduqlarını elan etdilər. Müasir Kəşmir dövlətinin bir hissəsi olan Pir Pəncal dağı silsiləsi bunun şahididir. Pəncal sanskrit qəbiləsinin ifadə etdiyi “Pəncala” sözünün sadə, təhrif olunmuş formasıdır. Müsəlmanlar “pir” sözünü Sidhə Fəqihin xatirəsinə əlavə ediblər və o vaxtdan Pir Pəncal adı, ifadəsi yaranıb.

Əfsanəyə görə, Cammunun əsası hind kralı raca Cambu Loçan tərəfindən bizim eradan əvvəl XIV əsrdə qoyulub. Deyilənə görə, ov səyahətlərinin birində o, Tavi çayına çatır. Bu zaman keçi və şirin eyni yerdən su içdiyini görür. Kral bundan çox təsirlənir. Qərara gəlir ki, öz şərəfinə Cambu şəhərini salsın. İllər keçdikcə şəhərin adı Cammu olmuşdur.

Eramızdan əvvəl II–I əsrlərdə Kəşmirə bitişik torpaqlara Çin imperatoru Xan Udi və onun xələfləri təşrif buyurmağa başlayırlar. Çinlilər təxminən indiki Kəşmir ərazilərinə uyğun Çzibinqo torpaqlarının təsvirini vermişlər. Bu ərazilər dağıntı və yueçjələrin mühacirətindən sonra say, sak tayfaları tərəfindən istilaya məruz qalmışdı. İstila olunmuş torpaqların bir hissəsi asılı olmaqla bir neçə knyazlığa bölündü. Torpaqlar münbit, iqlimi mülayim idi. Yonca, alaq kimi müxtəlif bitkilər, sandal, yumurtaformalı katalpa, bambuk və başqa ağaclar bitirdi. Heyvandarlıqda inəklər, hind camışları, fillər,



böyük itlər, əjdaha cinsli atlar, tovuz quşu yetişdirilirdi. Mirvari, mərcan, kəhrəba, mərmər, qızıl çıxarıldı. Sənətkarlıq, ağac, sarayların tikintisi, ipək, yun parça istehsalı inkişaf edirdi. Qızılı, gümüşü, mis, qalaydan düzəldilmiş qablar, bazarlar, qızıl, gümüş pul: avers atlı, revers üz (çar) / revers (üz) (çar) var idi (2, 4).

Eramızdan əvvəl 326-cı ildə Haydəspə döyüşündə Kəşmirin kralı Abhisardan Makedoniyalı İsgəndərə qarşı kömək xahiş edən Porəsin döyüşdə məğlubiyyətindən sonra Abhisar xəzinə və filləri Makedoniyalı İsgəndərə göndərməklə ona təbə olur. Aşokun hökmranlığı dövründə (e.ə. 304–232) Kəşmir Maur Budda imperiyasının bir hissəsinə çevrilir. Bu dövrdə bir neçə məqbərə Şivaya həsr olunmuşdu. Srinagar şəhəri tikildi. Kuşan sülaləsinin imperatoru Kanişka (e.ə. 78–123) Kəşmiri zəbt etdi və yeni şəhərin – Kanişkapurun əsasını qoydu. Budda ənənələrini yaydığına görə Kanişka Kəşmirdə Aşvoqaşa, Naqarcuna və Vasumitra kimi dövrünün görkəmli alimlərinin də iştirak etdiyi IV Budda məclisini keçirdi. Kəşmir hər iki dini – buddizm və hinduizm öyrənən məkana çevrildi. Kəşmirin buddist missionerləri buddizmin Tibet və Çində yayılmasına kömək edirdi və bu ölkələrdən dindarlar Kəşmirə təşrif buyurmağa başladılar. Nəcib hindli ailəsində anadan olmuş Kumaraciva (e.ə. 343–413) Bəndhəattanin rəhbərliyi altında "Dirhaqma", "Mədhyaqama"nı öyrənmişdi. O, Çinə səfər edən tanınmış Kəşmir alimlərindən idi. Çin imperatoru Yao Xingə təsir göstərmiş, Çanqan monastırında bir çox sanskrit sözlərinin Çin dilinə tərcüməsinə rəhbərlik etmişdi. Toramanın (480–515) başçılığı altında eftalitlər (ağ hunlar) Hindiquş dağlarını keçib Kəşmir də daxil olmaqla Hindistanın qərb hissəsindəki böyük əraziləri nəzarətə aldılar. Onun oğlu Mihirakula (502–530) Hindistanın şimalının zəbtı üçün hərbi yürüşlərə başçılıq edirdi. Nəhayət, onu Məlvə şəhərində Yəsodhərmən məğlubiyyətə uğrattı. Məğlubiyyətdən sonra Mihirakula (515–550) Kəşmirə qayıdaraq çevrilişlə hökmdarı taxtdan saldı. O, Qəndhara şəhərini tutaraq buddistlərə qarşı vəhşilik etdi, onların məqbərələrini dağıtdı. Mihirakulanın ölümündən sonra hunların təsiri azaldı.

VII əsrdən sonra Kəşmir hinduizmində böyük inkişaf sezilir. Kəşmir əsrlərboyu sanskrit və hind ədəbiyyatına töhfələr vermiş bir çox şairlər, filosoflar, rəssamlar yetişdirib. Bu dövrün görkəmli alimləri arasında Vasuqupta (875–925) seçilirdi. O, "Şiva-sutra" kitabını yazmaqla Kəşmir şayvizmi adlanan monistik şayva sisteminin əsasını qoyur. Abhinavaqupta (975–1025) Kəşmir şayvizminə aid çoxlu fəlsəfi əsərlər, təfsirlər yazmışdır. Kəşmir şayvizmi geniş kütlə tərəfindən qəbul olundu və Hindistanın cənubuna güclü təsir etdi (4, 28).

VIII əsrdə Karkota imperiyası yaranır; onlar özlərini Kəşmirin



hökmdarları elan edirlər. Kəşmir Karkota imperiyasının tabeliyinə keçir. Bu sülalədən olan Çandrapida Kəşmirin hökmdarı kimi Çin imperatorunun əmri ilə tanındı. Varisi Lalitaditya Muktapida tibetlilərə qarşı uğurlu hərbi yürüşə başladı. O, Kanyakubyanı məğlub edir və ardıcıl şəkildə Maqadha, Kamarupa, Qauda və Kalinga krallığının şərq hissəsinə işğala məruz qoyur. Lalitaditya Məlvə və Qucaratda öz nüfuzunu artırır. Sind yaxınlığında ərəblər döyüşü udurlar. Çandrapidanın ölümündən sonra Kəşmirin başqa krallıqlar üzərində nüfuzu azalır, sülalə 855–856-cı illərdə tənəzzül edir. Karkot sülaləsindən sonra Avantivarman tərəfindən Utpala sülaləsinin əsası qoyulur. Onun varisi Şankaravarman (885–902) Pəncabda qurcaralara qarşı uğurlu hərbi yürüşlər həyata keçirir.

X əsrdə siyasi qeyri-stəbllilik üzündən Kəşmirdə kral mühafizəsi (tantrilər) gücləndirildi. Tantrilərin başçılığı altında qeyri-hərbi idarəetmə dağıldı. Onlar Çakravarman tərəfindən məğlub ediləndə Kəşmirdə xaos hökm sürdü. X əsrin II yarısında ana tərəfdən Kabulun hindli şah nəslindən olan şahzadə Didda hakimiyyəti öz əlinə aldı. 1003-cü ildə onun ölümündən sonra taxt-tac Lohara sülaləsinə keçdi. XI əsrdə Mahmud Qəznəvi Kəşmiri işğal etmək üçün 2 dəfə cəhd göstərdi. Lakin Lahot qalasını mühasirəyə ala bilmədiyinə görə onun yürüşlərinin ikisi də uğursuzluqla nəticələndi. Ara müharibələri nəticəsində Hindistan tədricən ən zəif ölkəyə çevrildi. Sultan Mahmud 1002–1026-cı illərdə Hindistana 17 dəfə hücumla keçərək Pəncab və Sind əyalətlərini Qəznəvi dövlətinə qatdı. Bu yürüş nəticəsində ölkənin şimalında türk-müsəlman əhalisinin məskunlaşması və bu yerlərdə islam dininin yayılması gücləndi. Müsəlmanlar və hindilər Kəşmirdə qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşayırdılar. Ərazidə sufi-islam həyat tərzı yayılaraq Rişi pandit ənənələrinə yaxınlaşırdı. Bu, Kəşmirdə sinkretik mədəniyyəti formalaşırdı. Həm müsəlmanlar, həm də hindilər eyni müqəddəsləri

ziyarət edir, eyni ziyarətgahlarda ibadət edirdilər. Məşhur müqəddəs sufi Bülbül şah islam dini ilə bağlı Kəşğarın knyazı Rinçan şah müraciət edir. İslamın sufi təriqəti karvan yolu ilə Kəşmirdən Qaraqorum sıra dağlarıyla, Lədəhdən Uyğura və əksinə yayılır. Rinçan şahın idarəçiliyi dövründə müsəlmanlar, hindlilər, buddistlər Kəşmirdə mehriban yaşayırdılar. Zaman keçdikcə sufi təriqəti zəiflədi, müsəlman knyazları knyazlığı müqəddəs Qurani-Kərimin ehkamları ilə idarə etməyə başladılar (2, 5).

XIV əsrin əvvəllərində amansız monqol duluçlar Kəşmiri şimaldan Zocil keçidindən işğal etdilər. Onlar 60 min nəfər idilər. Teymur şahın (1370–1405) Pəncabda, Dehliyə etdiyi kimi, duluçlar da kənd və şəhərləri yandıraraq minlərlə yerli əhalini qılıncdan keçirdilər. Demək olar ki, Kəşmirdə hind hökmranlığını məhv etdilər. Ölkədə raca Şahədev hakimiyyətə gəldi. Onun hakimiyyəti dövründə 3 şəxs – Əfqanıstanla sərhəddə Svat vadisi qəbilələrinin başçısı Şah Mir, Lədəhdən Rinçen, Hilqitin dard tayfa başçısı Lənkər Çak Kəşmirin siyasətinə güclü təsir göstərməkdə idi. Şahədevdən sonra Rinçen 3 il Kəşmiri idarə etdi. Şəmsəddindən sonra Şah Mir Svati Kəşmirdə ilk müsəlman hökmdar və Şah-Miri (Svat) sülaləsinin banisi oldu. Onun "Racatarangini"də adı çəkilərək Svat vadisinə mənsubluğu, Kəşmirin siyasətində mühüm rol oynadığı vurğulanır. Şah Mir 3 il idarəçilik işini aparıb 1339-cu ildə Svat sülaləsini elan etdi. Şah Mirin varisi Cəmişid qardaşı Əli Şer tərəfindən bir neçə aya devrildikdən sonra qardaşı Ələddin adı ilə hökmranlığa başladı. Bəzi Kəşmir hökmdarları kimi sultan Zeynalabdin şah (1423–1474) da müxtəlif dinlərə dözümlü idi. O, Mərkəzi Asiya və İrandan sənətkarları dəvət edərək Kəşmirdə müxtəlif əl işləri ilə üzrə yerli sənətkarlığın inkişafına nail oldu. Xalçaçılıq, ipəkçilik, ağac üzərində oyma sənətinin inkişafı onun adı ilə bağlıdır. Bəzi hökmdarlar isə həmin dövrdə hövsələsizlik göstəirdilər. Sultan Sikəndər But-Şikan Kəşmiri (1389–1413) ən dözümsüz hökmdar idi. Tarixçilər onun qəddarlığını təsvir edirdilər. Tarixi Firiş Sikəndərin Kəşmir hindlilərini izləyərək qeyri-müsəlmanların məntəqəyə girişini qadağan etməsindən, on-

ların qızılı, gümüşü bütlerini əritmək əmrindən yazırdı. Brahmanların çoxu başqa dini qəbul etməkdənsə, özlərini zəhərləməyi üstün tuturdular, bəziləri evlərini, yurd-yuvalarını, əmlaklarını qoyub qaçırdılar. Onların gedişindən sonra Sikəndər Kəşmir məbədlərini sındırmağı əmr edir. Bununla da o, "bütlerin dağıdıcısı" titulu aldı (2, 5).

Horas Vilson tərəfindən çap olunmuş şahların metrik xronikasını əhatə edən "Racatarangini" sözün əsl mənasında tarixdir. Bu mənbə Kəşmirin tarixi xronikasını əks etdirən 4 kitabdan birincisidir. Kəlhanənin "Racatarangini"si (hökmdarların çayı) 8000 sanskrit bənddən ibarət olmaqla 1150-ci ildə tərtiblənmişdir. Mifik dövrdən XII əsrdə Kəşmir sülaləsinin tarixi xronikasını əks etdirir. O, "Nilmətə Purana" (Kəşmirin erkən tarixi şərhini verən tarixi mənbə) kimi ənənəvi mənbələrə, kitabələrə, sikkələrə, abidələrə və Kəlhanənin ailəsinin siyasi təcrübəsindən qaynaqlanan şəxsi müşahidələrə əsaslanır. XI–XII əsrlərdə dramatik hadisələrin rəşadət və tənqidi analizə yol açan kitabın axırındakı mifik şərhləri ilə Kəlhanə Hindistanın ilk tarixçisi sayılır. Müsəlman şahlarının Kəşmirdə hakimiyyətləri dövründə "Racatarangini"yə əlavə bəndlər Conaraca (1411–1463) tərəfindən əlavə olunmuşdu. O, Zeyn-əl-Abidinə qədərki tarixi əlavə etməklə Kəlhanənin xronikasını təkrarlayır. 1486-cı ildə Şrivara xronikaya Fəh şahı əlavə edir. Dördüncü kitab "Racavalipataka" isə Moğol dövlətinin imperatoru Əkbərin 1586-cı ildə zəbt etməsi ilə Praca Bhatta tərəfindən tamamlanır. Xronikadan 1588-ci ildə bəhs olunur. Belə ki, Əkbər şahın qoşunları Kəşmiri işğal edəndə xronikanın bir nüsxəsi imperatora hədiyyə göndərilir. Əkbər şah onun sanskrit dilindən fars dilinə tərcüməsini tapşırır. Xronikanın mətni Nizam Uddin, Fərisht, Əbul Fəzl kimi müsəlman alimləri tərəfindən tərcümə olunur. Heydər Məlikin 1621-ci ildə tərtib etdiyi "Tarixi-l-Kəşmir" və "Baharistani Şahi" sultanlar dövrü Kəşmirin tarixinə aid ən mühüm bilgilərin təqdimatıdır. Hər 2 əsər fars dilində yazılmışdır. Bu əsərlərin mənbəyi "Racatarangini" və İran dövlətinin xronoloji tarixinə əsaslanır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Kashur The Kashmiri Speaking People Raina Mohini Qasba Hayna India 2013 page 9,10.
2. <https://en.wikipedia.org/wiki/Kashmir>
3. Kashmir In Encyclopedia Britannica. Retrieved 27 March 2007, page13.
4. Understanding Kashmir and Kashmiris Christopher Snedden (London, 2015), page 22, 23, 24, 28.
5. Анго Мишель. Классическая Индия. М., Вече, 2007, 400 с.

Резюме

Эта статья об объяснении этимологии названия Кашмир и индийском источнике – Раджатарангини написанном Калханы в середине 12-го века. Раджатарангини отражает историческую хронику Кашмирской династии от мифических времен до 12 века. **Ключевые слова:** этимология, Раджатарангини, Кашмирские правители, буддизм, индуизм, ислам.

Summary

This article is about the etymological explanation of the name of Kashmir, indian source –Rajatarangin written by Kalhana in the middle of the 12th century. Rajatarangini contains chronicle of the history Kashmir's dynasties from mythical times to 12th century.

Key words: Etimology, Rajatarangini, rulers of Kashmir, buddhism, hinduism, muslim.